

Trobadors i cultura trobadoresca durant el regnat de Jaume I

Miriam CABRÉ

Universitat de Girona. Institut de Llengua i Cultura Catalanes

Qualsevol treball sobre la cultura a l'època de Jaume I s'ha d'ocupar, per força, de la lírica dels trobadors i de la ideologia cortesana que difon, ja que no és només la tradició sobre la qual es va bastir en origen tota la lírica romànica, sinó que a la Corona d'Aragó, en particular, impregna profundament tant la lírica com bona part de la narrativa produïda al llarg de l'edat mitjana. La relació del rei Jaume I amb els trobadors, però, no va ser tan inequívoca com es podria pressuposar a partir d'aquesta situació general. L'estudi de la cultura trobadoresca durant el seu regnat condueix precisament a un dels moments crucials per a la continuïtat de l'herència trobadoresca que va amarar la literatura catalana posterior, i no és el Conqueridor, sinó el seu fill Pere el Gran, qui n'emergeix com a gran promotor de la lírica. És per això que convé replantejar-se el sentit de les referències a Jaume I en els poemes que podem vincular a la cort catalana del moment.

ELS ANTECEDENTS: LA LÍRICA TROBADORESCA I EL CASAL DE BARCELONA

Jaume I era fill i nét de dos grans protectors i promotors de la lírica trobadoresca, una tradició cultural occitana iniciada al tombant del segle XI, que havia arrelat a la Corona d'Aragó com a pròpia i que s'havia convertit en model de lírica i de cortesia. Els sobirans i els barons de l'àrea catalanoaragonesa són mencionats a la poesia trobadoresca des de principis del segle XII i a aquestes referències, que es justifiquen pel relleu polític dels personatges esmentats, hi hem d'afegir més endavant la producció que podem relacionar d'una manera més directa amb entorns catalans, obra en alguns casos de trobadors autòctons. Martí de Riquer, Martí Aurell i més recentment Stefano Asperti han estudiat alguns aspectes d'aquest fenomen d'importació cultural, tot resseguint el paper fonamental que hi va jugar el casal de Barcelona.¹

1. Em refereixo a Martí de Riquer (1959), Aurell (1981) i Asperti (1999). Aquest darrer estudi constitueix el millor panorama general, interpretatiu i actualitzat de la relació entre els trobadors i la Corona catalana. Com a treballs generals de la presència de trobadors a la Corona d'Aragó, cal afegir-hi els clàssics Milà (1861), esmenat en alguns punts per estudiosos posteriors, i Nicolau d'Olwer (1909 i 1928), que contenen alguna inexactitud i que no van poder comptar amb les dades completes sobre l'obra de Cerverí, i Martí de Riquer (1979), que comenta sobretot l'obra de Cerverí i el *Llibre dels feits*. Més recentment, vegeu Isabel de Riquer (1996a), que ofereix una llista d'esments als reis aragonesos; Espadaler (2001), que inclou els trobadors dins un repàs de la literatura medieval a la Corona d'Aragó, i Cabré (2008), que repren la interpretació general d'Asperti (1999), amb èmfasi en el paper de Pere el Gran que denota especialment l'obra de Cerverí. Vegeu el conjunt de peces atribuïdes a membres de la família reial catalanoaragonesa a Cluzel (1957-1958).

El punt d'inflexió en aquesta adopció de la cultura trobadoresca es va esdevenir durant el regnat d'Alfons d'Aragó (1162-1196), conegut més endavant per la historiografia catalana com Alfons el Cast o el Trobador. Les referències en l'obra dels trobadors contemporanis, pel nombre i pel contingut, denoten un canvi important respecte al seu pare, Ramon Berenguer IV, o a altres barons catalans, i no es justifiquen només per l'interès que la figura del rei Alfons pogués despertar a causa del seu pes polític a la zona. Un nombre molt considerable dels trobadors més destacats d'aquesta època revelen en la seva obra alguna connexió amb el rei o amb la cort catalana: podríem citar, per exemple, Arnaut de Maruelh, Arnaut Daniel, Pèire Raimon de Tolosa o Folquet de Marselha. El gruix mateix d'aquesta producció ja és significatiu, però sobresurt en aquest panorama la *tenso* del rei amb Giraut de Bornelh i el conjunt de l'obra de Pèire Vidal adreçada a l'entorn alfonsí. Giraut era un dels trobadors de més prestigi a l'època i la seva *tenso* amb el rei Alfons representa tant la incorporació del rei a la pràctica de la cortesia trobadoresca (a la manera d'altres debats entre trobadors professionals i els seus mecenes) com la capacitat de la cort catalana d'atreure trobadors d'èxit.² Pel que fa a Pèire Vidal, la seva obra conté lloances freqüents del monarca català, que representa com a generós i afeccionat a la poesia, i d'altres membres de la família reial, especialment la muller, Sança de Castella, i després el fill.³ El conjunt d'aquestes referències l'acosta més que cap altre trobador a un servei continuat a la monarquia catalanoaragonesa, producte d'una política cultural (amb l'excepció del cas de Cerverí de Girona, que analitzarem més endavant).

Martí de Riquer (1959) va interpretar aquesta presència de trobadors a l'entorn del rei Alfons com el resultat d'una estratègia política reial que pretenia reforçar la legitimitat dels seus dominis ultrapirinencs, qüestionada pel comte de Tolosa. Així, el mecenatge trobadoresc del rei Alfons respondria a una política deliberada, que enfortia la imatge que volia projectar com a gran senyor occità. No totes les referències al Cast a la lírica trobadoresca són favorables, però. Com succeeix amb tots els monarques i personatges de relleu polític de l'època, els seus detractors aprofitaven la lírica de caire polític per denigrar-lo. En aquest sentit, Martí Aurell (1981) suggereix que el rei Alfons es va servir de trobadors d'estaments inferiors o de la baixa noblesa per contrarestar els comentaris poètics poc afalagadors d'alguns dels seus vassalls, com ara el noble Guillem de Berguedà, que li dedicà càustics sirventesos i que potser també va ser l'instigador de les crítiques del seu amic Bertran de Born. El perigordí recorda, en detriment del rei, l'aparició i subseqüent execució d'un fals Alfons el Bataller (l'avi del Cast). Va ser un episodi que els adversaris d'Alfons el Cast van aprofitar per qüestionar la seva legitimitat com a rei d'Aragó i és per això que, com assenyala Aurell, el conjunt de la producció a l'entorn alfonsí es preocupa especialment de destacar la imatge reial del mecenes, un rei que encarna totes les virtuts cavalleresques i cortesanes, i pretén d'aquesta manera legitimar no solament els seus drets a la disputada senyoria provençal, sinó també a la

2. Vegeu ALVAR (2003) per a un repàs de la intervenció de la noblesa en aquesta mena de debats.

3. Per a la relació entre els trobadors i Alfons el Cast, dels articles esmentats a la nota anterior, vegeu especialment Martí de Riquer (1959) i Aurell (1981). Entre els trobadors que fan referència al rei Alfons (dinou segons Cluzel, 1957-1958, p. 324-326), cal distingir entre partidaris i detractors, i també entre aquells que devien ser propers a la cort i els que l'esmentaven de lluny. Dels que hem citat aquí, Arnaut Daniel el designa com a destinatari del poema a la *tornada* de PC 29,13 i li atribueix mèrit i generositat, tot expressant el desig de visitar-lo. També Arnaut de Maruelh l'assenyala com a possessor de les virtuts adients a un gran senyor cortès a la *tornada* de PC 30,1. Folquet de Marselha, a PC 155,5, afirma que només canta perquè el rei li ho ha demanat, després d'haver-lo consolat de la seva tristesa (i es refereix al comte de Provença a la *tornada*, de lluny). En el cas de Pèire Raimon de Tolosa, a banda de la dedicatòria dels poemes (per exemple, PC 355,9), també la *vida* el relaciona amb el sobirà. Per a la major proximitat que denota l'obra de Pèire Vidal, vegeu, per citar-ne només un exemple, PC 364,34. L'abreviatura PC es refereix a l'índex d'obres i autors de Pillet i Carsten (1933).

Corona.⁴ En aquests intercanvis poètics, la cortesia ha esdevingut, doncs, una mena de projectil: ho veiem tant en el retrat de Bertran de Born, que sembla que reprengui (i distorsioni) la imatge que ha volgut donar el rei al debat amb Giraut de Bornelh, com a les acusacions d'anticortesia que Guillem de Berguedà formula contra el Cast.⁵

He recordat amb un cert detall les darreres interpretacions sobre la relació del rei Alfons amb els trobadors perquè resultarà un punt de comparació imprescindible per analitzar l'actitud de Jaume I i la del seu fill, l'infant Pere, és a dir, per comprendre els estímuls darrere la cultura trobadoresca a la Corona d'Aragó durant el regnat del Conqueridor. Abans, però, ens queda fer un breu repàs a l'activitat trobadoresca a l'entorn de Pere el Catòlic. El fill del rei Alfons és esmentat per gairebé tots els trobadors actius a l'Occitània meridional de l'època: Uc de Sant Circ, Ademar lo Negre, Raimon de Miraval, Aimeric de Sarlat, Guiraut de Calanso, Guilhèm Magret, Elias Fonsalada, Pèire de Bragairac, Albert i Monge, Pons de Capduelh i encara, de manera destacada, Pistoleta i Aimeric de Peguilhan. Com a element de continuïtat, podem recordar que Pèire Vidal li dedica un bon nombre de poemes, evidenciant així que manté la seva vinculació amb el mecenatge reial. Convé ressaltar, doncs, que el perfil de Pere el Catòlic com a protector dels trobadors és en tot equivalent en importància al del seu pare Alfons, del qual segueix de manera evident la política d'assimilació de la cultura trobadoresca. Stefano Asperti comenta que durant el seu regnat Catalunya s'integra de ple en la civilització cortesana i es converteix en un centre de mecenatge més important que els del Lenguadoc, però que, en canvi, la interpretació que ens n'ha arribat és diametralment diferent. La seva figura i el seu mecenatge van quedar marcats i en certa manera anul·lats, ja des d'antic, a causa de la derrota de Muret el 1213.⁶

Tanmateix és també durant el regnat del Catòlic (o potser als primeríssims anys del de Jaume I, encara nen, en algun dels casos) que s'han de situar alguns testimonis que la cortesia —i la lírica que l'expressa— havia arrelat a l'entorn català entre la noblesa, com ara l'obra de Ramon Vidal de Besalú, notable per la varietat de citacions líriques que porta encastades i per l'elogi de l'activitat de trobador i de mecenes d'Hug de Mataplana, així com el poema narratiu «Cabra joglar» de Guerau IV de Cabrera (PC 242a,1).⁷ La continuïtat de la tradició trobadoresca en els ambients de la noblesa catalana revela sens dubte l'èxit del mecenatge instaurat pel rei Alfons, que també es demostra en la imatge de l'època alfonsina com una edat d'or de la cortesia. Així es reflecteix en el paper de gran mecenes que

4. Els dubtes sobre la legitimitat d'Alfons com a successor a la Corona d'Aragó van sorgir cap a mitjan anys seixanta del segle XII, fruit del descontentament d'alguns sectors aragonesos que es van aglutinar entorn d'un suposat retorn d'Alfons el Bataller, un impostor que va ser ajusticiat el 1170. Vegeu UBIETO (1958) i AURELL (1981).

5. Per a les acusacions de Guillem de Berguedà, vegeu ASPERTI (1999), i, per al probable lligam entre el debat del rei Alfons amb Giraut de Bornelh i les acusacions de Bertran de Born, CABRÉ (2008).

6. Vegeu la llista a ASPERTI (1999), que proporciona una de les poquíssimes anàlisis de Pere el Catòlic com a mecenes dels trobadors. L'estudiós posa un exemple palmari d'aquesta exclusió *a posteriori*: la *vida* de Guillem de Cabestany. La *vida* d'un dels seus vassalls més famosos situa implícitament la mort de Guillem i la seva dama per culpa del marit gelós en època del Catòlic, però, en canvi, el paper de venjador de la cortesia queda atribuït al rei Alfons. Vegeu també GUIDA (2006), que torna a posar èmfasi en la manca d'un estudi sobre aquesta figura i el seu paper en la política occitana i compta una trentena de trobadors a estudiar en relació amb el Catòlic.

7. Entre d'altres indicis de l'arrelament de la cultura trobadoresca en terres catalanes, tenim la continuïtat de les notícies sobre joglars (vegeu, per exemple, MENÉNDEZ PIDAL, 1957; ANGLÈS, 1935, p. 321-323; MIRET I SANS, 1908; SOLDEVILA, 1958; LÓPEZ ELUM, 1972, i ROMEU, 1995) i el mecenatge de la noblesa (cal afegir-hi, per exemple, el dels Cardona, com veurem més endavant). Per al cas del «Cabra joglar», però, hi ha dubtes entre els estudiosos sobre el lloc de composició de la peça. Vegeu CINGOLANI (1992-1993), que argumenta convincentment una revisió de la datació de l'obra (que Bezzola havia situat a mitjan segle XII) i que en relaciona la composició amb l'estada del vescomte de Cabrera a Provença. Per a l'obra narrativa de Ramon Vidal, vegeu FIELD (1991) i també TAVANI (1999), que proposa una datació entre el 1196 i el 1213 (p. 31-45).

li atorguen algunes *vidas* al segle XIII i, ja en època del Catòlic, en les referències a una època daurada (encara que siguin tòpiques) dins l'obra de Ramon Vidal de Besalú i d'Aimeric de Peguilhan.⁸

LA LÍRICA DURANT EL REGNAT DE JAUME I

Tenint en compte aquests antecedents, des de l'inici del regnat de Jaume I s'observa de manera evidentíssima un canvi eloqüent en la situació de la lírica i del mecenatge dels trobadors a la cort catalana. El Conqueridor és esmentat per un nombre considerable de trobadors, des del tolosà Guilhèm de Montanhagòl al llenguadocià Bernart de Rovenac (que després servirà al vescomte de Cardona), i a Sordello, mantuà establert a Provença.⁹ No podia ser d'altra manera, tractant-se d'un personatge de tant pes en l'àmbit geogràfic de cultura trobadoresca (que era, no ho oblidem, el fill de Pere el Catòlic) i d'uns moments de tan gran tensió política com eren els de postguerra, seguits per l'accés als comtats de Provença i de Tolosa de prínceps capets. I sobretot tenint en compte que durant el segle XIII l'ús de la lírica per comentar temes d'actualitat i donar veu a opinions partidistes va augmentar exponencialment. Però cap dels trobadors que esmenten el rei Jaume I per exigir-li determinades accions polítiques o per retreure-li que no les dugui a terme (la majoria dels esments, cal remarcar-ho, són en to francament crític), cap d'aquests trobadors no es pot relacionar fàcilment amb la promoció de la lírica a la cort de Jaume I.

A l'inici del seu regnat, poc després de Muret, alguns trobadors expressen l'esperança que el jove rei redreçarà la situació política occitana. En trobem exemples, entre d'altres, a l'obra de Tomier i Palaizi (PC 442,1), que comenten amb un cert temor que el rei és jove i no hi ha qui l'empenyi a actuar, o probablement a la de Gausbert de Pocibot (PC 173,10), quan es refereix a un joveníssim rei d'Aragó «tozet e tan premiers» (vers 60).¹⁰ Aquesta esperança aviat es perdrà i deixarà el lloc als retrets, en to més o menys punyent, sobre l'evident falta de voluntat del rei d'enfrontar-se amb els francesos. En trobem nombrosos exemples, com ara el *planh* per Blacatz (PC 437,24), on Sordello qualifica d'*anta*, és a dir, de vergonya, la pèrdua dels dominis i de la influència occitana de Jaume I, o el desencant de Bonifaci de Castellana per la traïció de Jaume, «flacs reis cui es Aragos», al seu deure filial, ja que no persegueix la venjança per la mort del seu pare «pros e fis» (PC 102,1).¹¹ Afegim-hi com a darrer exemple un dels passatges més coneguts entre tots aquests poemes tan crítics amb el rei Jaume:¹²

8. A banda dels elogis del rei Alfons com a mecenes de trobadors i protector de la cortesia, Rieger (1993) recull també l'actitud altament crítica envers el rei que es llegeix en algunes *vidas* i *razos*, sobretot les de Bertran de Born, en consonància amb el tractament del Cast a l'obra del trobador perigordí. Per a les evocacions d'una època gloriosa del passat, vegeu, per exemple, «Abril issia» de Ramon Vidal i PC 10,26.

9. Sobre els trobadors durant el regnat de Jaume I, vegeu NICOLAU D'OLWER (1909), Martí de RIQUER (1979) i Isabel de RIQUER (1996a), així com les puntualitzacions d'ASPerti (1999). Vegeu CABRÉ (en premsa) per al cas de Guilhèm de Montanhagòl, que sovint s'ha interpretat en termes que desmentirien el quadre aquí presentat. Es plantegen, però, seriosos dubtes sobre la vinculació directa del trobador amb la Corona d'Aragó: no és gens segura la identificació amb el Montanhagòl que apareix a la documentació d'arxiu, primer relacionat amb una donació de terres rere la conquesta de València (a la qual, en tot cas, devia participar amb el contingent croat) i després, el 1268, com a part del seguici de Pere el Gran. Aquest segon esment, si es confirmés, seria interessant per al panorama que intentaré presentar dels darrers deu anys del regnat del Conqueridor, quan el comte de Tolosa ja era mort i Guilhèm podia ser un *faiditz*, un exiliat polític que fugia de la senyoria angevina.

10. Vegeu ASPerti (1999) sobre un possible contacte molt primerenc entre el rei Jaume i Gausbert, possiblement gràcies a la muller, Elionor de Castella. Per a l'edició de Gausbert de Pocibot, vegeu SHEPHERD (1924, p. 31-34).

11. Vegeu AURELL (1989, p. 192-194) i l'edició de PARDUCCI (1920, p. 495-497).

12. PC 66,3, versos 17-24. Vegeu-ne l'edició a BOSDORFF (1908, p. 794-796).

Reis d'Arago ses contenda
 deu ben nom aver
 Jacme, quar trop vol jazer.
 E qui que sa terra·s prenda,
 el es tan flacs e chausitz
 que sol res no·i contraditz.

(El rei d'Aragó sense discussió ha de tenir el nom Jaume [Jac me = m'ajec] perquè vol ajeure's massa. I si qualsevol li pren la terra, és tan feble i indulgent que no el contradia en res.)

Comentarem més endavant una possible rèplica a aquest retret sarcàstic de Bernart de Rovenac, però constatem per ara que els poemes adreçats al rei Jaume o que l'esmenten són, majoritàriament, crítiques per part de trobadors antifrancesos, que miren d'esperonar l'interès del rei pels afers occitans. Pràcticament com a única excepció, si més no d'un cert gruix, al blasme generalitzat al Conqueridor adult, cap a finals dels anys seixanta alguns trobadors lloen i encoratgen els seus projectes de croada. Es tracta d'un tema d'actualitat que els trobadors reprenen, sovint recollint-ne les connotacions antiangevines. Al segle XIII les campanyes croades encara tenien la capacitat d'atorgar prestigi als seus cabdills, però també havien esdevingut un tema polèmic, perquè els fracassos reiterats havien despertat interrogants sobre la corrupció de l'Església i dels croats —com a explicació per la falta d'èxit d'una empresa en què la sanció divina era inqüestionable. En aquesta línia, la literatura de croada blasma la noblesa que regatejava esforços a aquesta empresa, però també hi havia crítiques de les campanyes (per exemple, contra els albigesos o contra el regne de Sicília) que distreien l'atenció i desviaven els esforços que s'haurien de concentrar en la recuperació de Terra Santa. No és sorprenent que la dinastia capeta, tant el rei Lluís IX com sobretot el seu germà Carles d'Anjou, fos el blanc d'aquestes crítiques.¹³ En aquesta mena de literatura, a la censura de Carles d'Anjou es contraposava l'exemple d'altres nobles i reis disposats (o encoratjats) a prendre la creu i complir el seu deure, entre els quals es comptava Jaume I. Però fins i tot les campanyes del Conqueridor sota l'emblema de la croada podien despertar una actitud ambivalent quan eren interpretades com un substitut del que alguns trobadors consideren el seu autèntic deure: la lluita contra el francès. Aquests versos de Guilhem de Montanhagòl en són un exemple ben clar:¹⁴

Be volri' agues enveya
 lo reys qu'ab Frances mogues tensa,
 qu'el vens e pren e pesseya
 Turcx, qui Frances non an guirensa;
 e qui lurs vensedors vens ara,
 semblan es, qui ben o guara,
 que·ls vencutz leu vensa.

(Bé voldria que el rei Jaume cerqués de combatre amb els francesos, ja que venç, pren i trosseja els turcs, contra qui els francesos no tenen defensa; i qui ara venç els seus vencedors, sembla, si hi parem atenció, que ha de vèncer fàcilment els vençuts.)

13. Per a l'abast de la propaganda antiangevina, vegeu BARBERO (1983). Per als sirventesos que se'n fan ressò a la Corona d'Aragó, vegeu Martí de RIQUER (1973) i AURELL (1989); per als de Cerverí de Girona, CABRÉ (2005 i 2006).

14. PC 225,5, versos 15-21. Vegeu l'edició de RICKETTS (1964, p. 102-107).

D'entre tots aquests esments a Jaume I com a croat, tant si constitueixen elogis agredolços com encoratjaments a distància, cal destacar un poema de Guilhèm d'Autpol (o més aviat Daspol, si, com suggereix Paden, són dos trobadors diferents). El motiu que el fa remarcable és la formulació d'una lloança plena i directa (gairebé sorprenent, doncs, per la raresa) en comptes del mer desig que el rei Jaume prengui la creu:¹⁵

Rei d'Aragon, pair'e fil de prozeza,
castel de pres, fons de so per c'om val.

(Rei d'Aragó, pare i fill de noblesa, castell de mèrit, font d'allò que confereix vàlua.)

La fórmula és interessant per diversos motius. D'una banda, perquè evoca clarament el sistema de valors trobadorescos, de la cultura de la cortesia: començant pel *pretz*, la qualitat central, i també la *proeza* i el *valor*. Atesa la raresa d'aquesta mena d'elogis, aquest poema podria situar el seu autor en un ambient més proper al rei que el d'altres trobadors esmentats. En aquest sentit, podrien ser significatius també certs parentescos que es detecten entre la cançó de croada i el sirventès «En breu sazo aura·l jorn pretentori» de Cerverí de Girona (PC 434a,20), especialment perquè retrobarem la fórmula citada de manera quasi literal en alguns altres d'aquests elogis excepcionals a Jaume I, inclòs un de Cerverí.

Destaca també un altre cas de lloança evident, obligada pel gènere: els *planhs* a la seva mort. El de Mateu de Carcí, l'únic poema conservat d'aquest trobador (potser un altre *faiditz*), conté dos elements que, encara que siguin tòpics, són interessants. En primer lloc, perquè compara el dolor dels catalans amb el dels bretons quan van perdre Artur, en una de les dues úniques comparacions de Jaume I amb el mític rei bretó (de l'altra, al *Jaufre*, en parlarem més endavant).¹⁶ En segon lloc, quan expressa l'esperança d'obtenir també el mecenatge dels fills, Mateu ens recorda que els panegírics no necessàriament serveixen només per afalagar la persona lloada (que aquí és un difunt), sinó que poden tenir un estímul aliè al destinatari explícit.¹⁷

Pel que hem vist fins ara, podríem dir, en resum, que la majoria dels trobadors esmenten Jaume I de passada i sovint per expressar una actitud crítica, de recel o de retret. Aquesta situació s'ha explicat com un canvi de direcció política per part del rei Jaume, que va implicar també un canvi de, diguem-ne, política cultural. A conseqüència de la desfeta de Muret i de les pressions franceses i papals, sembla talment que Jaume hagués renunciat a la imatge de protector dels trobadors i a les connotacions que aquest mecenatge comportava, i que hagués adoptat una distància política i cultural deliberada amb Occitània. Per consegüent, el rei Jaume no va portar el mecenatge de la lírica cortesana més enllà

15. PC 206,4, versos 69-70. Vegeu-ne l'edició a PADEN *et al.* (1992-1993, p. 436-441). Martí de Riquer (1975, p. 1520) proposa de datar-lo el 1269, però no hi ha cap motiu perquè no pugui ser dels anys 1274-1275 com «En breu sazo aura·l jorn pretentori» PC 434a, 20 de Cerverí de Girona (vegeu la proposta de datació del sirventès de Cerverí de CABRÉ (2005), i també els elements per a una datació de PC 206,4 als anys setanta de PADEN *et al.*, 1992-1993, p. 420-421). Afegim, a més, que el poema barreja la lloança de Jaume I amb la censura dels poderosos que no compleixen el seu deure de croat (ben bé el mateix motiu que a «En breu»). Juntament amb un *planh* per Lluís IX de França (que caldria certament justificar des de l'entorn català), la peça és atribuïda a un Daspol al cançoner *f* (l'únic que transmet aquestes peces). Paden *et al.* (1992-1993) qüestionen la identificació amb Guilhèm d'Autpol, autor d'una *alba* (copiada a CRVZ) i una *pastorela* moral al cançoner C.

16. Una coincidència que ja havia estat assenyalada per Espadaler (2001).

17. Cal recordar, encara que pugui semblar obvi, que els *planhs* no necessàriament emanen ni estan primàriament adreçats a l'ambient immediat del difunt, sinó més aviat al dels successors. El de Mateu de Carcí és l'única obra conservada de l'autor, i ens ha arribat al cançoner C que conté altres materials de procedència catalana (vegeu RADAELLI, 2005, i LEÓN, 2006). La rúbrica l'anomena mestre i s'ha considerat que podia ser *faidit* (ho proposa, per exemple, BAZALGUES, 1999). Tot això podria indicar que es tracta d'un personatge vinculat a la cort catalana, i que només ocasionalment es va dedicar a la poesia.

de la presència de joglars a la seva cort, tot i que la pràctica social de la poesia entre la noblesa, que ja formava part de les activitats cortesanes ineludibles, no s'interromp durant el seu regnat. No mostra cap indicatiu, però, d'una promoció activa de la creació lírica i de la cultura de la cortesia.

Voldria resseguir aquesta línia interpretativa, centrant-me en un factor que no sempre s'ha tingut prou en compte per explicar aquest panorama i el punt d'inflexió que es produeix a finals dels anys seixanta del segle XIII:¹⁸ és a dir, el paper del futur Pere el Gran com a factor en l'activitat cultural durant el regnat de Jaume I, o com a mínim durant els darrers deu anys, quan la cort catalana es torna a convertir en centre de referència trobadoresca, es renoven les visites i els esments dels trobadors a Jaume I i als seus fills Pere i Jaume i apareix la singular figura de Cerverí de Girona.

EL CANVI CULTURAL DELS ANYS SETANTA

Cerverí de Girona, que també va dedicar un *planh* a la mort del Conqueridor, és el trobador que esmenta més sovint Jaume I en termes absoluts i també qui en dóna un retrat més variat i interessant.¹⁹ De fet, la seva vastíssima obra, el corpus més extens de tota la tradició trobadoresca, constituiria l'única possible excepció al panorama general que dibuixen les relacions del rei Jaume amb els trobadors, ben diferent de la tònica dels regnats precedents. La referència insistent a la cort catalana en la seva poesia i la vinculació del trobador amb la casa reial, com a mínim durant els darrers deu anys del regnat del Conqueridor, han portat sovint a definir-lo com el trobador de Jaume I. Però per precisar quin és el sentit de la seva obra i l'entorn precís en què es compon només cal parar esment a una dada innegable: precisament perquè el seu corpus és tan extens, podem constatar de manera evident que Cerverí esmenta el rei Jaume en relativament poques ocasions (vora una dotzena), mentre que la presència de Pere el Gran és gairebé constant (uns cent poemes), com ho és també l'atenció de Cerverí als interessos del fill del Conqueridor durant els vint anys en què el documentem al seu costat. Com he analitzat en treballs anteriors, sembla que Cerverí devia iniciar la seva activitat poètica al servei dels Cardona —cosa que confirma l'arrelament del mecenatge entre la noblesa fins i tot quan la Corona no hi participa activament—, però, sense cap mena de dubte, el protector que va deixar una empremta més marcada en la seva obra conservada és Pere el Gran. Dit això, l'obra de Cerverí resulta molt interessant per analitzar la figura de Jaume I, perquè en projecta una imatge força consistent, diferent d'altres evocacions contemporànies. Caldrà veure, doncs, en quins moments i amb quin propòsit Cerverí es dirigeix al Conqueridor o evoca la seva figura.

A banda del *planh*, el nostre trobador li dedica els dos únics poemes lírics de caràcter predominantment devot que s'han conservat al seu corpus, com ho palesen les rúbriques «Lo vers de Deu» (PC 434a,77) i «Lo vers de la hostia» (PC 434a,15). Es tracta de dues exposicions gairebé catequètiques: en el primer cas, desgrana una mena de credo, abans que arribi el «jorns fers», i en el segon, caracteritza la consagració de l'hòstia com un senyal, entre d'altres que enumera, de l'omnipotència divina.²⁰ És

18. Per al paper de Pere el Gran com a agent cultural, vegeu CABRÉ (1999) i ASPERTI (1999), on ja s'apunta el 1268 com a moment de canvi. El tema es reprèn i es desenvolupa més extensament a CABRÉ (2010), amb èmfasi en el paper de Cerverí de Girona.

19. Per a l'edició, vegeu Martí de RIQUER (1947) i COROMINES (1985, 1989 i 1991). Per a l'estudi, CABRÉ (1999); M. CABRÉ, Cerverí de Girona <www.narpan.net> (en construcció, amb notícies de l'edició en curs que se segueix en les citacions) i CABRÉ (2010).

20. Hi ha dues altres peces de caire religiós, en metre narratiu, a l'obra de Cerverí, l'«Oracio de tot dia» (PC 434a,II) i el «Sermo» (PC 434a,IV), que es podrien situar en aquest mateix període, però que no contenen cap referència a Jaume I ni a Pere el Gran. En aquest sentit, vegeu les concomitancies que Espadaler (2002) detecta entre l'«Oracio» i el *Jaufre*, del qual parlarem

significatiu, doncs, que Cerverí s'aparti de les línies temàtiques habituals del seu corpus per reflectir una pietat que s'adiu amb les notícies que tenim de Jaume I, especialment les que proporciona ell mateix de manera inequívoca al llarg del *Llibre dels feits*.

Una tercera al·lusió a la devoció cristiana del Conqueridor ens pot guiar a l'hora d'entendre el paper que juga Jaume I a l'obra de Cerverí. A la «Canço de santa Maria» (PC 434a,54), dedicada al rei Alfons de Castella, el trobador fonamenta una gran part de la lloança al castellà en la devoció mariana que demostren les seves *cantigas*. En aquest context, el rei català («lo bon rey cuy es Pina», és a dir, Pina de Ebro, com assenyala Riquer) és invocat en qualitat de devot de la Mare de Déu per testimoniar els beneficis que aquesta dama atorga als seus servidors. El sentit del poema, però, és polític, perquè l'homenatge al rei Alfons X se situa durant el viatge de l'infant Pere a Toledo per pactar amb el seu cunyat contra Carles d'Anjou. Com a protector de Cerverí, és l'infant Pere qui rep els més grans elogis a la segona *tornada*:

Del nostr'enfan Devon tuit far lausor
li rey, car tuit son honrat per s'onor
e Deus don li vida long'e fi fina (versos 39-41).

(Del nostre infant han de fer lloances tots els reis, perquè tots resulten honorats pel seu honor, i que Déu li doni llarga vida i una bona fi.)

Aquest poema ens serveix, doncs, com a primer exemple d'un dels trets que caracteritzaran l'obra de Cerverí: la formulació de crítiques, de lloances i d'exposicions teòriques sobre tota mena de temes, i l'esment de personatges molt diversos, llunyans o propers, sempre des del punt de vista dels interessos de Pere el Gran, encara que no sempre se'l mencioni com aquí.

La resta d'esments del Conqueridor a l'obra de Cerverí presenten un caire força diferent. Un caire que potser ja anuncia «Lo vers de la hostia»: tot i que el tema és exclusivament doctrinal, l'endreaça al rei Jaume el defineix com el «cortes rey», en comptes de triar qualsevol altre epítet més adient a la pietat i devoció que l'haurien de definir com a destinatari d'aquest poema. La cortesia com a qualitat central del rei Jaume torna a ser destacada al «Maldit bendit» (PC 434a,I), on Cerverí presenta el rei en una llum que sembla aliena a la imatge que Jaume havia triat de difondre. El descriu com a savi i jutge just, però sobretot com a enamorat cortès. L'obertura de la lloança n'emfasitza el caràcter dinàstic (amb una fórmula que recorda la de Daspol o Guilhèm d'Autpol, citada més amunt), una dinastia de protectors de la cortesia:

Lo bon rey d'Arago
payre de prets, fill de do (versos 525-526).

(Al bon rei d'Aragó, pare de mèrit i fill de liberalitat.)

Fixem-nos que l'elogi relaciona el rei Jaume amb un pare, al qual sovint judica força severament —o ignora— al *Llibre dels feits*, i amb el fill que protegeix Cerverí, tots tres (pare, fill i nét) associats amb qualitats que constitueixen els fonaments de la cortesia. El trobador li demana que corregeixi

més endavant. «Lo vers de la hostia» està adreçat al rei Jaume i a l'infant Pere. En canvi, no és del tot descartable que «Lo vers de Deu», on Cerverí acaba demanant a la Mare de Déu que protegeixi el rei Jaume contra l'«enemic fals», pogués estar adreçat al rei Jaume II de Mallorca, com l'«Alba» (PC 434a, 8). Vegeu CABRÉ (2010, p. 297), però, per a una interpretació d'aquest darrer poema dins del grup de peces adreçat a Jaume de Mallorca.

qualsevol error en el seu cèlebre debat sobre la condició femenina, col·locant-lo en posició de jutge. Dins de la requesta de correcció, hi insereix una lloança del Conqueridor com a millor rei del món, superior als reis de les tres religions en seny, cortesia i cavalleria:

Vull per merçe preyar
 —car sabri' esmendar
 tots los comptes e ls reys,
 de totes les tres leys,
 de seny, de cortesia
 e de cavalleria,
 de tots fayts benestans
 c'aver deu rey presans—
 que si en est scrit
 aja null mot mal dit
 qu'el esmendar mi deny (versos 527-537).

(Vull per mercè pregar-li —perquè ell sabia corregir tots els comtes i reis, de totes les tres religions, en seny, en cortesia i en cavalleria i en tots els fets adients que han de pertànyer a un rei amb mèrit— que si en aquest escrit he dit algun mot erroni que ell es digni a esmenar-me'l.)

I després procedeix a enumerar les seves possessions, amb un elaborat joc de paraules sobre València. És segurament una rèplica a crítiques de la mena de la de Bernart de Rovenac que hem vist abans. Diu Cerverí que si València té vàlua, com indica inequívocament l'etimologia del seu nom, vol dir que Jaume també en posseïx (*valens* en la terminologia trobadoresca, referint-se a la vàlua cortesa més que al valor militar), perquè altrament no hauria esdevingut senyor de València:

En Jacme, senyer meus,
 per la gracia que Deus
 li det, rey d'Arago,
 per dret e per rayso,
 de Mallorca atretal,
 e del regne leyal
 qu'es Valencia dits
 —quar es ben vers mos dits,
 que, si valens no fos
 no'n fora poderos:
 car Valencia val,
 e per nom natural
 vol senyor, totavia,
 c'adreys e valens sia (versos 543-556).

(En Jaume, el meu senyor, rei d'Aragó per gràcia que Déu li donà i per dret i justícia, i també de Mallorca i del regne lleial que s'anomena València —i és ben veritat el que dic, que si no tingués vàlua, no la posseïria: perquè València val i segons el seu nom natural requereix sempre un senyor que sigui recte i de vàlua.)

I encara continua l'elogi. Es tracta en definitiva d'un panegíric complet, formal, absent en l'obra d'altres trobadors i que curiosament Pere el Gran no rep mai de Cerverí: la seva obra en defensa els interessos, però Pere acostuma a quedar a l'ombra. Al «Maldit bedit», Cerverí presenta el rei Jaume,

en síntesi, com a protector de la cortesia i amant de la lírica cortesa, una imatge que hauríem de considerar, si més no, amb una certa reserva.²¹

La clau d'aquesta anomalia es troba en la relació de l'obra de Cerverí amb l'infant Pere, com he avançat més amunt. Una lectura del corpus de Cerverí de Girona atenta al context històric immediat revela fins a quin punt aquesta relació n'és la força motriu. L'obra de Cerverí, caracteritzada per un enginy i una capacitat d'innovació que s'apliquen a l'experimentació formal i a la importació de gèneres i motius de moda, té com a objectiu ben evident la identificació de Pere el Gran amb els valors cortesos, presentant-lo com a príncep modèlic, de tall gibel·lí, i reclamant també l'herència del seu besavi Alfons. Aquesta és una constant de les seves peces amoroses i de ball adreçades a l'infant Pere (és a dir, de finals dels anys seixanta fins a la mort del Conqueridor el 1276), on invariablement la cort catalana, i sobretot l'infant, queden retratats com a model de cortesia i d'apreciació de la poesia trobadoresca, que la difon i la fa créixer.

Altres poemes, però, notablement els sirventesos i també algunes peces narratives, tenen com a intenció més immediata la justificació d'algunes actuacions polèmiques de l'infant, especialment durant la baralla amb el seu germà bord Ferran Sanxis de Castre, que va acabar enfrontant l'infant amb el rei i provocant una ruptura entre Jaume I i el seu hereu. Aquests poemes denigren en termes molt durs els enemics de l'infant, que en aquesta època es podien concretar fàcilment: en primer lloc, Carles d'Anjou, comte de Provença i rei de Sicília (és a dir, dos territoris sobre els quals Pere el Gran tenia drets dinàstics, en el segon cas pel matrimoni amb Constança de Sicília); i, en segon lloc, la noblesa rebel (la rebel·lió de la qual va acabar encapçalant Ferran Sanxis).²² En canvi, el rei Jaume, que és esmentat més sovint en aquest grup de poemes que a la resta de l'obra de Cerverí, rep lloances i afalacs i sembla un dels destinataris primers d'algunes peces, en què Cerverí mira de convèncer-lo amb diferents estratègies.

Així, doncs, en aquesta obra d'intenció política, darrere el to obertament afalagador i servicial amb què Cerverí s'adreça al rei o l'esmenta, amaga una defensa de la posició de l'infant en els enfrontaments entre pare i fill. La veu del trobador en aquests casos no és la del polemista sinó que, per captar la benevolència del públic, és a dir del rei, de vegades s'empara en un desplegament doctrinal que l'investeix de l'autoritat del moralista i d'altres es camufla darrere la figura del joglar. El sirventès «Hom no pot far sirventes mas sirven» (PC 434a,28) és aparentment una reflexió moral, que comença amb una lliçó sobre l'única manera de fer sirventesos i amb l'autoproclamació de Cerverí com a servidor del rei d'Aragó. En la cadena de servei que exposa, però, resulta que el rei també és un servidor (de Déu) i, per tant, susceptible de rebre consell de l'expert Cerverí. Com he analitzat en altres treballs, al rerefons d'aquest poema hi ha diverses qüestions candents de la política del moment: sobretot, l'aliança entre Pere i la noblesa, que aquest va voler fer efectiva per reclamar la senyoria de Tolosa de Llenguadoc a la mort d'Alfons de Poitiers (i les conseqüències que se segueixen de la prohibició del seu pare) i la ruptura de l'infant amb el seu pare a conseqüència del violent enfrontament

21. Probablement ha estat el «Maldit bendit» que ha impulsat la identificació del rei enamorat a «Lo vers del vassayll leyal» (PC 434a,72) amb Jaume I, però no hi ha cap motiu concret per considerar que no és Pere el Gran. Jaume I també apareix esmentat a la «Canço» (PC 434a,60) com a personatge, quan el trobador evoca una escena en què el rei l'interromp mentre compon poesia, i al «Testament» (PC 434a,V), en què el Conqueridor és esmentat només com «lo bon rey d'Arago», un dels marmessors del testament satíric. Finalment, a «Si fos tan ricx», Cerverí evoca amb nostàlgia els temps del rei Jaume, concretant d'aquesta manera el tòpic de la *laudatio temporis acti* en els temps immediatament anteriors, tal com ell mateix els ha descrit.

22. Vegeu SOLDEVILA (1958b i 1995). No detallo aquí uns fets històrics ben coneguts, però n'ofereixo un panorama més detallat a CABRÉ (2010), on s'aplica aquest rerefons històric a la interpretació de l'obra de Cerverí.

amb Ferran Sanxis de Castre, que va provocar que Jaume I retirés a l'infant la procuració de Catalunya.²³ Cerverí s'arropa el paper de mediador entre pare i fill, autor d'un doble acte de servei, emparat en un discurs moral que desqualifica aquells que fan sirventesos contraris als seus (hi podríem comptar Bernart de Rovenac) i que fonamenta l'admonició al rei perquè abandoni el mal consell que l'ha conduït a afavorir Ferran Sanxis per sobre de l'infant Pere. Com que l'objectiu del poema és fer veure al rei que s'ha equivocat, a la *tornada* Cerverí demana disculpes diplomàticament al rei pel sirventès, tot i mantenint que val el doble que d'altres.

Al poema que acabem de comentar, Jaume I no té gaire més paper que ser el destinatari de l'exposició teòrica i de l'aplicació pràctica implícita. S'hi toca l'activitat trobadoresca com a servei, però el rei només n'és el recipient passiu (i no sabem si ben disposat). El sirventès «Trop m'enug de cortz anar» (PC 434a,74) es podria considerar l'altra cara de la moneda, és a dir, una elaboració contemporània dels mateixos referents i objectius, però en un to i amb uns recursos ben diferents, que porten a una altra imatge del rei com a destinatari del poema. La primera diferència és el personatge que encarna Cerverí: ha passat de l'expert en teoria del servei a joglar. Com a tal descriu en termes generals una situació de declivi moral de la cort que es pot llegir segons els mateixos paràmetres i referents del poema anterior. Aquí és la integritat moral de Cerverí que queda compromesa, tant o més que la de la cort (i per extensió l'univers cortès). Com a encarnació d'aquest desgavell moral, que comporta el perill de desaparició dels valors de la cortesia, Cerverí posa les seves esperances en el rei Jaume: si el rei l'acull, l'ordre es restablirà i Cerverí podrà fer cançons refinades en lloança de la dama del rei. Tornem a tenir, doncs, un Jaume I representat com a enamorat cortès, que en cap moment no es posa en dubte que valora la lírica dels trobadors i els valors que representa:

Reys qui viu sens par
de pretz no crey que ja-m dia
de no de manjar,
qu'eu say que mal l'estaria (versos 41-44).

(Un rei que viu segons un mèrit sense parió no crec que em negui el menjar, que jo sé que mal li estaria.)

Poc temps després, «La faula del rosinyol» (PC 434a,III) recupera les dues estratègies dins un marc narratiu creat per celebrar i glossar la reconciliació entre Jaume I i l'infant Pere, el desembre del 1273. El poema se situa a Santa Seclina, que el trobador agraeix com a donació reial i on s'acaba esdevenint la solució simbòlica del conflicte, després d'una escena en què Cerverí interpreta el joglar redimit, gràcies al rei, com havia desitjat i gairebé profetitzat a «Trop m'enug de cortz anar». Tot seguit, Cerverí recupera el to d'autoritat i ofereix una sèrie de reflexions que subratllen la innocència de pare i fill en la ruptura (els responsables han estat els mals consellers) i també l'imperatiu moral i polític que des d'ara el rei i el seu fill siguin un, en fets i en voluntat.²⁴

L'anàlisi d'aquests casos suggereix que la insòlita imatge de Jaume al «Maldit bendit» correspon en gran part a la imatge de la cort catalana que interessa al seu fill, més que no pas al mateix rei. Ho

23. Per a la identificació de la primera qüestió política, vegeu BELTRAN (1993), i per a un comentari de tot el rerefons del poema, CABRÉ (2006).

24. També la pastorella «Entre Caldes e Penedes» (PC 434,7b) s'obre amb una referència a aquesta donació reial. És l'infant Pere, però, qui serà nomenat jutge, juntament amb la vescomtessa de Cardona, de la disputa entre Cerverí i la pastora. Sobre els esments de Cerverí a la joglaria i a la seva pròpia condició de joglar, vegeu CABRÉ (2010).

corroborava encara, des d'un altre punt de vista, el sirventès «En breu sazo aura-l jorn pretentori», també situat en aquesta època, però ja posterior a la reconciliació. Com he proposat recentment, basant-me en gran part en la lectura en paral·lel amb el *Llibre dels feits*, aquest poema de Cerverí no és una crida a la croada de Jaume I del 1269, sinó un atac als enemics de Pere el Gran (és a dir, com dèiem, la noblesa rebel, el seu germà bord Ferran Sanxis de Castre i Carles d'Anjou) que aprofita la imatge com a cabdill croat del seu pare, revitalitzada entorn del Concili de Lió, per denigrar-los. La comparació amb el fervor croat de Jaume I serveix, per contrast, per avergonyir els enemics de l'infant, tot mostrant els seus vils, mercenaris, afers, que els aparten de la seva autèntica missió, que hauria de ser la conquesta de Terra Santa.²⁵ L'elogi del Conqueridor no és, doncs, en primera instància, una finalitat, sinó un mitjà, un recurs retòric.²⁶ Tal com a la «Canço de santa Maria» Cerverí aprofita la coneguda devoció mariana de Jaume I, aquí treu partit del seu prestigi com a croat.

En aquesta mateixa època, és a dir, des de finals dels anys seixanta fins a la mort del Conqueridor, altres trobadors més aviat relacionats amb Pere el Gran que amb el rei Jaume apareixen documentats en els seus llibres de comptes. Quan se'n conserva obra d'aquest període, com és el cas de Paulet de Marselha i Folquet de Lunèl, el to i els estímuls són molt semblants als de Cerverí. Per exemple, Paulet i Folquet se sumen a les crítiques del català amb sengles sirventesos a propòsit de l'empresonament d'Enric de Castella a mans de Carles d'Anjou (un dels escàndols polítics de l'època).²⁷ És també en aquesta època, cap al 1270, que Guiraut Riquier fa el famós elogi d'una Catalunya cortesa on s'imagina «entre-ls catalas valens e las donas avinens».²⁸ Sembla un elogi fet de lluny, però demostra que la cort catalana havia pres, o recuperat, una posició de centre de referència trobadoresca.

Una altra obra produïda a la cort catalana durant aquest mateix període, potser sota els auspicis de l'infant Pere, pot acabar d'illuminar com la imatge del Conqueridor es projecta i s'utilitza en aquest ambient. Em refereixo al *Jaufre*, una de les úniques novel·les en vers de tema artúric que es conserven en occità. Com apuntava més amunt, la narrativa en vers és un altre gènere d'arrel profundament trobadoresca (per bé que passat per la literatura d'oïl), que té el precedent a la Corona d'Aragó de Ramon Vidal, continuat per Cerverí i de llarga tradició en la literatura catalana posterior. És, doncs, una obra que completa el panorama que hem esbossat perquè s'integra plenament en el context de la cultura trobadoresca.

25. Vegeu l'anàlisi dels dos primers sirventesos a CABRÉ (2006) i, per al sirventès «En breu sazo aura-l jorn pretentori», CABRÉ (2005). Trobareu un estudi de conjunt a CABRÉ (2010).

26. Caldria afegir, a aquests esments del Conqueridor, els silencis eloqüents en l'obra de Cerverí, és a dir, els casos en què enumera els deures que els reis incompleixen, per exemple alliberar Enric de Castella de la presó angevina al sirventès «Pus li rey laxon la ley» (PC 434a,52), i hem d'interpretar implícitament que el rei d'Aragó també s'inclou entre els negligents o malaconsellats. En aquest poema és encara més clar que en altres, perquè Cerverí explicita que l'infant Pere (dibuixat amb tintes properes al màrtir) sí que està disposat a complir amb aquesta obligació moral, tot i la falta de recursos econòmics. De manera semblant, al sirventès «Voletz aver be lau entre-ls valens» (PC 434a,81), la reflexió moral sobre la màxima virtut (*conexença*) es formula en forma d'ensenyament als reis i acaba desembocant en una crítica a Castella en declivi, al fet que ningú qüestionari el poder de França, que els reis no compleixin el seu deure, que els poderosos no respectin els seus homes i que Terra Santa continuï en mans dels infidels. Darrere d'aquestes generalitzacions formulades en to d'autoritat, s'hi amaguen retrats encara més concrets, dirigits als «tres reys», un dels quals ha de ser Jaume I. Cerverí fa veure que no els formula per por que li retirin la renda, però no mostra cap reticència a l'hora de desitjar que «Del nobl'enfan volgra totz le mons fos» (vers 45).

27. Vegeu Isabel de RIQUER (1996a) i TAVANI (2004). Vegeu també CABRÉ (2006), per a una interpretació de conjunt dels sirventesos de Cerverí.

28. PC 248,65, editat a PFAFF (1853, p. 80). Els versos reproduïts són un refrany, repetit al final de cada estrofa, que va replant la imatge d'aquesta «Cataluenha la gaya», «Cataluenha la bona», on es preuen els valors cortesos.

Molts dels trets que s'han destacat en caracteritzar el *Jaufre* són propis del context que acabem de descriure, dels darrers anys del regnat del Conqueridor i concretament del punt de vista de la literatura favorable a l'infant Pere.²⁹ Per exemple, la *laudatio temporis acti*, ben present a la literatura antiangevina de l'època, es tradueix en una queixa per la presència de prínceps capets a Provença i Tolosa i després a Sicília, mentre que el lament per la cortesia perduda és equivalent a l'antifrancesisme dels textos que expressen la queixa en termes obertament polítics. Són actituds que, a la cort catalana, s'adiuen perfectament amb la datació i el context de la primera meitat dels anys setanta, que corresponen a grans trets a l'actitud que es desprèn de l'obra de Cerverí.³⁰

Vegem quina és la imatge del rei d'Aragó i de la cort catalana que evoca l'autor del *Jaufre*. L'exordi situa la narració, és a dir, la representació, en boca del narrador del relat artúric, a la cort del rei d'Aragó. És aquí on el narrador s'exclama i es lamenta per la cortesia perduda i pel declivi actual de la societat i també on diu que ha tingut notícies del món artúric, de l'heroi bretó i de la seva cort ideal, emblema de la cortesia. El resultat d'aquesta construcció retòrica és que la cort catalana es converteix en garantia de la veracitat de la història i autoritat en matèria artúrica.³¹

E ditz cel que las a rimadas,
 Que anc lo rei Artus non vi,
 Mas contar tot plan o auzi
 En la cort del plus honrat rei,
 Que anc fos de neguna lei.
 Cho fon lo bon rei d'Aragon
 [...] (versos 56-61).

(I diu aquell que les ha rimades que mai no havia vist el rei Artur, però que ho va sentir explicar tot senzillament a la cort del rei més honrat que mai no hi ha hagut en cap religió. I aquest fou el rei d'Aragó [...].)

L'escenari de la representació és també l'ambient que fa possible el relat i que en conseqüència fa perdurar l'ideal del món cortès. Ens ho diu explícitament l'anònim autor a mig relat, quan expressa la seva incapacitat per continuar-lo, atès el declivi evidentíssim de les virtuts cortesès i la tristot que això li provoca:

29. Podem resseguir-los a partir sobretot dels treballs més recents (LEE, 2000 i 2005; ESPADALER, 1997, 1999-2000 i 2002), tot interpretant-los segons les claus que proporciona l'obra de Cerverí i el context historicocultural que dibuixa. En els seus treballs, Espadaler ja ha apuntat els parables del *Jaufre* amb Cerverí per argumentar l'ambient i la datació que proposa, que de fet es reforça amb una lectura en el context precís que aquí suggerim. Les concomitancies que assenyala són principalment la coincidència del *Jaufre* amb les oracions finals dels poemes narratius de Cerverí i amb l'inici de l'elogi del rei d'Aragó al «Maldit bendit». Charmaine Lee analitza Jaufré com un heroi meridional, i el veu com una resposta satírica als herois artúrics, és a dir, del nord, que situa als moments immediatament posteriors a la croada contra els albigesos, en un ambient de resistència política i ideològica, aclaparat, però, per un sentiment de derrota davant les tropes i la cultura del nord. Hi veu, doncs, un lament per la civilització trobadoresca agonitzant i pels valors que la fonamenten; un lament, en definitiva, per una civilització perduda. Els elements que proposa per fonamentar aquesta hipòtesi, però, són tant o més vàlids per situar-la en un ambient proper a l'obra de Cerverí (tant la presència de motius sicilians com l'antifrancesisme). En un article en preparació, ho argumento amb més deteniment.

30. Creiem, doncs, que la datació que proposen els treballs d'Espadaler citats a la nota anterior s'adiu perfectament a les dades que aporta l'obra de Cerverí.

31. Segueixo l'edició de LEE (2005).

Per que n'ai mon cor tan irat
 Car non a un ses cobeitat
 C'a penas puesc un mot trobar,
 Far avinir ni ajostar.
 E fora m'en laissetz de tot,
 Que ja mais non sonerai mot
 De Jaufre ni de sa prison,
 Mas, per lo bon rei d'Aragon,
 Cui am e voill d'aitant servir,
 Lo farai de prison issir;
 Car be-l devetz tuit li meillor
 Onrar, pueis Dieus li fai honor,
 Ez obezir e car tener,
 Qu'en sa cort non s'ausa vezer
 Avols vilans ne fols parliers (versos 2619-2633).

(Per això tinc el cor tan trist, per la manca de senyors sense cobejança, que a penes puc compondre un mot ni articular o estructurar el discurs. I ho hauria deixat córrer tot, que mai més no hauria dit ni una paraula de Jaufré ni del seu empresonament, però, pel bon rei d'Aragó, al qual amo i vull servir tant, el faré sortir de la presó; perquè tots l'heu d'honorar com el millor, ja que Déu li fa honor, i obeir-lo i preuar-lo, que a la seva cort no es gosa deixar veure cap malvat vilà ni cap ximple xerraire.)

I segueix amb un nou elogi del rei d'Aragó, abans de reprendre el relat de les aventures de Jaufré, que només continua per *amor* del rei:

Ez es humils e placentiers
 Et a ses amicx amoros
 Ez als enemix orgoillos,
 Si que totz los fa tremolar;
 Qu'enaissi-s fai a totz doptar,
 Que ll'avol l'amon per paor,
 E-l pros per natural amor.
 E ieu per s'amor tornerai
 A Jaufre e-l deslliurarai
 De la prison on es entratz (versos 2634-2643).

(I és humil i plaent i amable amb els seus amics i orgullós amb els enemics, que els fa tremolar a tots; que així es fa témer de tots, els vils l'amen per por i els virtuosos per amor natural. I jo, pel seu amor, retornaré a Jaufré i el deslliuraré de la presó on ha entrat.)

Sembla evident, doncs, que, malgrat el to de lament, la cortesia no està en absolut perduda, sinó que ha trobat una cort on podrà perviure, que és la d'Aragó. Així el lament es converteix en una lloança, que pot fàcilment contenir també una reivindicació política si llegim el fragment en sintonia amb l'obra de Cerverí. El lament és retòric per tal de fer evident el mal que han causat a la cortesia uns malvats, que si seguim la clau de lectura cerveriniana poden ser els angevins, la noblesa rebel o una combinació de tots dos. L'afirmació que la cortesia corre un greu perill de desaparèixer i la implicació funesta que la seva desaparició tindria (per començar, sobre el futur immediat del relat) subratllen el paper de salvador del rei aragonès, alhora que reivindiquen aquesta herència cortesa com a pròpia a la Corona d'Aragó. La lloança del rei està imbricada en la narració i precisament la fa possible, ja que,

sense la presència del rei d'Aragó, el relat hauria quedat inacabat. No és, doncs, un element marginal, com el desig des d'una *tornada* que el llunyà rei d'Aragó prengui una posició antifrancesa, tal com formulen alguns trobadors contemporanis. L'hem de comptar, doncs, entre les escasses lloances de Jaume I en la literatura trobadoresca.

L'autor ens diu, com citàvem abans, que no és testimoni de primera mà del món artúric, però que la cort del rei d'Aragó garanteix la veracitat del relat i dels valors que s'hi expressen i s'hi defensen, en difon i conserva el record i en fa possible la pervivència. Tot això és possible gràcies al rei d'Aragó, és a dir, Jaume I, a qui l'anònim fa objecte de dos elogis: acabem d'esmentar-ne un; afegim-hi que l'exordi ja el descrivia com el millor rei del món:

Cho fon lo bon rei d'Aragon,
 Paire de pretz e filltz de don
 E seiner de bonaventura,
 Umils e de leial natura,
 Qu'el ama Deu e tem e cre
 E manten lealtat e fe,
 Patz e justícia; per que Deus
 L'ama; car si ten ab los sieus,
 Qu'el es sos noveltz cavaliers
 E de sos enemics guerriers.
 Anc Deus non trobet en el faila,
 Aintz fon la primeira batailla
 Per el facha, e a vencutz
 Cels per que Deus es mes cresutz;
 Per que Deus l'a d'aitant honrat,
 Que sobre totz l'a essauzat
 De pretz e de natural sen,
 De gaillart cor e d'ardimen
 Anc en tan jove coronat
 Non ac tan bona poestat;
 Qu'el dona grantz dons voluntiers
 A joglars e a chavaliers;
 Per que venon en sa cort tut
 Acels que per pros son tengut (versos 61-83).

(I aquest fou el bon rei d'Aragó, pare de mèrit, fill de liberalitat i senyor de bonaventura, humil i de natura lleial, que estima i tem Déu i creu en Ell, i manté la lleialtat i la fe, la pau i la justícia; per això Déu l'estima, perquè es comporta correctament amb els seus i és el seu nou cavaller i guerrer amb els seus enemics. Déu no hi ha trobat mai cap falta, sinó que en la primera batalla que va emprendre va vèncer aquells que no creuen en Déu; per la qual cosa Déu l'ha honrat tant, que l'ha enaltit per sobre de tots, en mèrit i seny natural, i valentia de cor i ardiment, que mai algú coronat tan jove no ha estat tan bon governant; que ell dóna grans donatius de bon grat a joglars i cavallers; per la qual cosa vénen a la seva cort els que són tinguts per millors.)

El perfil del rei Jaume que dibuixen el «Maldit bendit» i el *Jaufre* és, doncs, força semblant: un rei cortès, ple de *prets*, *natural sen*, *gaillart cor* i *ardimen*. L'anònim afegeix l'acolliment que el rei atorga a joglars i cavallers, juntament amb el caràcter de referent que la seva cort té per als nobles de cor, els *pros*. Jaume I i la seva cort es presenten com l'encarnació actual de la cort cortesa ideal, com ho va ser

en temps passats la del rei Artur. Però l'element més destacable és, evidentment, la coincidència textual entre el «Maldit bendit» i el *Jaufre* (i la gairebé coincidència amb el poema de Daspol o Guilhèm d'Autpol) a l'hora de qualificar Jaume I de pare de mèrit i fill de generositat. La fórmula elogia el rei, vinculant-lo a una dinastia de defensors de la cortesia, però també el seu fill, probablement present a la representació, cosa que abona, discretament, la hipòtesi d'una possible vinculació del *Jaufre* amb l'entorn de l'infant. L'esment a Jaume I en aquests termes és significatiu, sobretot per la reiteració, com ho és també la longitud de l'elogi per la seva raresa entre les obres trobadoresques. I sobretot és destacable, atesa la raresa en boca de trobadors i del mateix rei, aquesta nova insistència a formular un elogi dinàstic de Jaume I alhora que se'l retrata com a protector de la cortesia.

De Jaume I, en tenim una imatge triada i controlada pel rei mateix, al *Llibre dels feits*, i una imatge a la lírica trobadoresca que en molts casos és crítica i l'acusa de falsedat i abúlia, i en d'altres casos en recull el seu paper de croat. A aquestes imatges del rei, cal afegir-n'hi una de positiva i més propeera, que emergeix de la cort catalana, però que depèn més dels interessos del seu fill que dels del rei mateix. A diferència del seu pare, Pere el Gran demostra una voluntat de recuperar la identificació de la lírica trobadoresca i la cultura cortesa amb la seva persona i amb la seva dinastia i els indicis d'aquesta política cultural es remunten a mitjan anys setanta, quan encara era infant. És així que del seu entorn van sorgir alguns retrats d'un Jaume conqueridor i devot, però també defensor de l'amor i de la cortesia, amb les connotacions polítiques que acompanyaven aquesta imatge.

BIBLIOGRAFIA

- ALVAR, Carlos (2003). «Reyes trovadores». A: *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d'oc. Actes du Septième Congrès International de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Reggio Calabria-Messina, 2002)*. Vol. I. Ed. a cura de Rossana Castano, Saverio Guida i Fortunata Latella. Roma: Viella, p. 15-24.
- ANGLÈS, Higiní (1935). *La música a Catalunya fins al segle XIII*. Barcelona: IEC; Biblioteca de Catalunya.
- ASPERTI, Stefano (1999). «I trovatori e la corona d'Aragona». *Mot so raso*, vol. 1, p. 12-31. Versió revisada a la Biblioteca del Repertorio Informatizzato dell'Antica Letteratura Catalana Medievale (<<http://www.riale.unina.it>>).
- AURELL, Martí (1981). «Les troubadours et le pouvoir royal: l'exemple d'Alphonse Ier (1162-1196)». *Revue des Langues Romanes*, vol. 85, p. 53-67.
- (1989). *La vielle et l'épée: troubadours et politique en Provence au XIIIe siècle*. París: Aubier.
- BARBERO, Alessandro (1983). *Il mito angioino nella cultura italiana e provenzale fra Duecento e Trecento*. Torí: Deputazione Subalpina di Storia Patria.
- BAZALGUES, Gaston (1999). «Matieu de Caersi et le royaume d'Aragon». A: *Colloque Uc de Saint-Circ et son temps (Thégra, 1998)*. Tegrà: Animation, p. 85-100.
- BELTRAN, Vicenç (1993). «L'infant Pere, Cerverí de Girona i Pero Mafaldo». *Studi mediolatini e volgare*, vol. 57, p. 39-57.
- BOSDORFF, Günther (1908). «Bernard von Rouvenac, ein provenzalischer Troubadour des 13. Jahrhunderts». *Romanische Forschunge*, núm. 22, p. 761-827.
- CABRÉ, Miriam (1999). *Cerverí de Girona and his Poetic Traditions*. Londres: Tamesis.
- (2005). «En breu sazo aura-l jorn pretentori (BdT 434a,20): Jaume I i Cerverí interpreten els fets de 1274». A: *Actes del X Congrés Internacional de l'AHLM (Alacant, 2003)*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 453-468.
- (2006). «Per a una cronologia dels sirventesos de Cerverí de Girona». A: *Els trobadors a la Península Ibèrica*. Ed. a cura de Vicenç Beltran, Meritxell Simó i Elena Roig. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 135-150.
- (2008). «Mécènes et troubadours dans la Couronne d'Aragon». *Europe*, vol. 950-951 (juny-juliol), p. 126-136.
- (2010). *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*. Barcelona: Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona; Universitat de les Illes Balears.

- CABRÉ, Miriam (en premsa). «Sobre la presencia del trovador Guilhem de Montanhagol en la corte catalano-aragonesa». *Revista de Literatura Medieval*.
- CINGOLANI, Stefano M. (1992-1993). «The *sirventes-ensenhamen* of Guerau de Cabrera: A proposal for a new interpretation». *Journal of Hispanic Research*, vol. 1 p. 191-201.
- CLUZEL, Irenée (1957-1958). «Princes et troubadours de la maison royale de Barcelone-Aragon». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 27, p. 321-373.
- COROMINES, Joan [ed.] (1985). *Cerverí de Girona. Narrativa*. Barcelona: Curial.
- (1988). *Cerverí de Girona. Lírica*. Barcelona: Curial. 2 v.
- (1991). *Guillem de Cervera. Verses proverbials*. Barcelona: Curial.
- ESPADALER, Anton Maria (1997). «El rei d'Aragó i la data del *Jaufre*». *Cultura neolatina*, vol. 57, p. 199-207.
- (1999-2000). «El final del *Jaufre* i, novament, Cerverí de Girona». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 47, p. 321-334.
- (2001). «La Catalogna dei re». A: *Lo spazio letterario del Medioevo, II. Il Medioevo volgare, 1. La produzione del testo*. Vol. II. Roma: Salerno, p. 873-933.
- (2002). «Sobre la densitat cultural del *Jaufre*». A: *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV)*. Ed. a cura de Lola Badia, Miriam Cabré i Sadurní Martí. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 335-353.
- FIELD, Hugh [ed.] (1991). *Ramon Vidal. Obra poètica*. Barcelona: Curial. 2 v.
- GUIDA, Saverio (2006). «Pietro il Cattolico ed i trovatori». A: *Els trobadors a la Península Ibèrica*. Ed. a cura de Vicenç Beltran, Meritxell Simó i Elena Roig. Barcelona: PAM, p. 223-240.
- LEE, Charmaine (2000). «L'elogio del re d'Aragona nel *Jaufre*». A: *Actas del VIII Congreso Internacional de la AHLM (Santander, 22-26 de setiembre de 1999)*. Santander: Consejería de Cultura del Gobierno de Cantabria; AHLM, p. 1051-1060.
- [ed.] (2005). *Jaufre*. Roma: Carocci. Edició electrònica (2000) a <<http://www.riale.unina.it>>
- LEÓN, Magdalena (2006). «Los trovadores catalanes de C (París, Bibliothèque nationale de France, ms. fr. 856)». A: *Els trobadors a la Península Ibèrica*. Ed. a cura de Vicenç Beltran, Meritxell Simó i Elena Roig. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 241-270.
- LÓPEZ ELUM, Pedro (1972). «Contribución al estudio de los juglares en la época de Jaime I». *Ligarzas*, núm. 4, p. 245-258.
- MENÉNDEZ PIDAL, Manuel (1957). *Poesía juglaresca y orígenes de las literaturas románicas*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1861). *De los trovadores en España, Obras de Manuel Milá y Fontanals*. Vol. II. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. [Reimprès el 1966]
- MIRET I SANS, Joaquim (1908). «Viatges de l'infant en Pere, fill de Jaume I». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 18, p. 171-185 i 203-213.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1909). «Jaume I y los trovadores provençals». A: *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona: Altés, p. 389-407.
- (1928). «Els trobadors catalans». *Revista de Catalunya*, núm. 8, p. 115-137.
- PADEN, William D. [et al.] (1992-1993). «The Poems of the Troubadours Guilhem d'Autpolh and "Daspol"». *Romance Philology*, núm. 42.4, 407-452.
- PARDUCCI, Amos (1920). «Bonifazio di Castellana». *Romania*, núm. 46, p. 478-511.
- PFÄFF, S. L. H. (1853). «Guiraut Riquier». A: MAHN, C. A. F. *Die Werke der Troubadours in provenzalischer Sprache*. Vol. IV. Berlín: Duemmler's Verlagsbuchhandlung.
- PILLET, Alfred; CARSTENS, Henry (1933). *Bibliographie der Troubadours*. Halle: Niemayer.
- RADAELLI, Anna (2005). *Paris, Bibliothèque nationale de France, C (fr. 856): Intavulare. Tavole di canzonieri romanzi. I. Canzonieri provenzali, 7*. Dir. Anna Ferrari. Mòdena: Mucchi.
- RICKETTS, Peter T. [ed.] (1964). *Les poésies de Guilhem de Montanhagol*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies.
- RIEGER, Angelica (1993). «L'image d'Alphonse II d'Aragon dans les *vidas* des troubadours». A: *O cantar dos trovadores (Santiago de Compostela, abril 1993)*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, p. 263-287.
- RIQUER, Isabel de [ed.] (1996a). *Paulet de Marselha: un provençal a la cort dels reis d'Aragó*. Barcelona: Columna.

- RIQUER, Isabel de (1996b): «Presència trovadoresca en la Corona de Aragón». *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 26, p. 933-66.
- RIQUER, Martí de [ed.] (1947). *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*. Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos.
- (1959). «La Littérature provençale à la cour d'Alphonse II d'Aragon» *Cahiers de Civilisation Médiévale*, vol. 2, p. 177-201.
- (1973). «Il significato politico del sirventese provenzale». A: *Concetto, storia, miti e immagini del medio evo*. Ed. a cura de Vittore Branca. Florència: Sansoni, p. 287-309.
- (1975). *Los trovadores*. Barcelona: Planeta. 3 v.
- (1979). «Las literaturas en romance». A: *Jaime I y su época: X Congreso de Historia de la Corona de Aragón: Ponencias*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 295-312.
- ROMEU, Josep (1995). «Joglaria: espectacle i incidència en el teatre de la Catalunya medieval». A: *Teatre català antic: Volums d'homenatge a l'autor*. Vol. 3. Barcelona: Institut del Teatre, p. 153-163.
- SHEPHERD, William P. (1924). *Les poésies de Jausbert de Puycibot*. París: CFMA.
- SOLDEVILA, Ferran (1958a). «Més notícies sobre joglars del temps de Pere el Gran de Catalunya i Aragó». *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, núm. 13, p. 259-262.
- (1958b). *Vida de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona: Aedos
- (1995). *Pere el Gran*. Barcelona: IEC. 2 v.
- TAVANI, Giuseppe [ed.] (1999). *Ramon Vidal. Il Castia-gilos e i testi lirici*. Milà: Luni.
- [ed.] (2004). *Folquet de Lunel. Le poesie e il romanzo della vita mondana*. Alessandria: Dell'Orso.
- UBIETO, Antonio (1958). «La aparición del falso Alfonso el Batallador». *Argensola*, vol. 9, p. 29-38.